

MENZURALNI FRAGMENT IZ NADŠKOFIJSKEGA ARHIVA
V LJUBLJANI

Janez Höfler

Pergamentni fragment iz ljubljanskega Nadškofijskega arhiva, predmet te študije, je gotovo eden najzanimivejših do sedaj znanih primerkov najstarejše glasbene zgodovine na slovenskem ozemlju. V širšem evropskem okviru pomeni sicer malo pomembno zapuščino glasbenega obdobja, ki ga v zahodni Evropi označuje vrsta popolnih kodeksov, za nas pa je to ena redkih in dragocenih prič najstarejših glasbenozgodovinskih tokov, ki se tudi logično vključuje v splošnejšo kulturnozgodovinsko problematiko slovenskega prostora v tem času.

Omenjeni fragment se sestoji iz dveh listov v velikosti $30 \times 10,5$ cm in 30×22 cm, ki sta tvorila dvojni folij. Rekonstrukcija tega folija pokaže, da mu manjkajo vmesni pas, širok 1,5 cm, 8 cm širok rob ob prvem delu lista in spodaj folija z robom nedoločene širine. Oba dela sta bila prilepljena v nekem rokopisu gorenjske zapuščine, sign. 75, večji na notranji strani prvih platnic, manjši na notranji strani zadnjih. Rokopis, ki ga navaja že M. Kos, je Glosa supra libros de anima, spisan v gotski polkurzivi, njegov izvor pa je neznan. Notne fragmente je Kos označil kot note za pouk v šoli in jih po pisavi sodeč datiral v XIV. stol.¹ Izvora rokopisa Kos ni mogel ugotoviti, medtem ko nadaljnjih omemb tega fragmenta v slovenski literaturi ni moč najti.

Del obravnavanega fragmenta predstavlja nemenzuriran tonarij psalmodije v kvadratni notaciji z običajnimi dvodelnimi ligaturami, in sicer podatusom, clivisom in podatusom z virgo na desni strani.² Posamezne note zastopata izmenoma punctum quadratum in virga, vendar brez elementarnega odnosa glede višine. Obrazci so podpisani z ustreznim mnemotehničnim besedilom, ki ga običajno srečamo v XIV. stol.: Primus (secundus, tertius . . .) tonus sic incipit, sic flectitur, et sic mediat, et sic finitur, z dodanimi obrazci za malo doksologijo (s)e(c)u(l)o(r)u(m) a(m)e(n), to je v okrajšavi euouae (differentiae). Besedilo se ujema z ustreznim postopkom v melodiki, s flexo, mediante in koncem. Tonarij

¹ Kos, M. — Stelè F.: Srednjeveški rokopisi na Slovenskem, Ljubljana 1931, 173.

² Liber Usualis, Tournay 1935 (izd. 1964), 112—117.

je nastal najbrž po vzorcih, običajnih v XIV. stol.,³ ki jih omenjata tudi Peter Wagner in Bruno Stäblein.⁴

Tonarij našega rokopisa zaradi fragmentarnosti seveda ni popoln. Manjkajo tonus tertius in quartus, od tonusa secundusa je ostal le del notne vrste. Natančnejša primerjava z znanimi tonariji in psalmodičnimi tonusi dá slutiti, da predstavlja naš rokopis prepis primerkov iz kakšnega tonarija blizu Jacoba iz Liègea, katerega trije znani rokopisi izvirajo iz Italije⁵ in katerim soroden rokopis je utegnil poznati naš prepisovavec. Prepis je sicer površen, se pa z Jacobovim tonarijem razen na dveh mestih ujema. Odklon zaznamo pri šestem tonusu, kjer je flexa za terco pod tenorjem namesto za sekundo — tu manjka tudi differentia — ter pri sedmem, kjer ima initium še polton pod začetnim tonom. Tonarij pa se v tem ujema z verzijo v Liber Usualis in pomeni Jacobov initium kakšno izjemo. Verzija, ki jo navaja Wagner, je nastala po znanem kodeksu anti-kvarja Rosenthala v Münchnu, ki je kartuzijanskega porekla in tako brez flexe. Naš tonarij se prav tako ne ujema s kartuzijansko verzijo avtorja Chartusiensis monachi v Coussemakerjevi objavi, niti s psalmodičnimi tonusi, ki jih navaja Bruno Stäblein. Differentiae našega fragmenta so v marsičem različne od Jacobovih, pač pa slede differentiam italijanskega področja, ki jih po kodeksu Lucca 601 navaja Wagner.⁶ To in pa druga navedena dejstva kažejo, da je tonarij našega rokopisa nastal po italijanskih in ne nemških predlogah, kar bo imelo pri nadaljnjem sklepanju pomembno vlogo. S te strani tudi odpira zanimiva vprašanja o romanskih in germanskih melodičnih detajlih v mlajšem obdobju gregorijanskega korala v našem prostoru, oziroma o razmerju med njegovo romansko (italijansko) in germansko (nemško) verzijo. Njune detajle je poleg Petra Wagnerja v zaključeni obliki podal tudi P. Dominicus Johner.⁷ Gotovo problem s tem tonarijem ni končan, ker so pri nas pogosti tudi koralni fragmenti v germanski (nemški) verziji.⁸

Večji del obravnavanega fragmenta je posvečen raznim teoretičnim problemom menzuralne notacije. Že površen pregled nam odkrije, da gre za črno menzuravno notacijo XIV. stol. z običajnimi elementi, semibrevis in semibrevis major (semibrevis caudata, z repom navzdol — z razliko od poznejše minime, ki ima rep navzgor), ki ju na francoskem območju srečamo prvič v začetku XIV. stol., vmes pa je nekaj dvodelnih in trodel-

³ Naj navedem le najbolj znani predlogi, dostopni v modernih izdajah: Jacobus de Liège, *Speculum musicae* (Cousse-maker, *Scriptores* II, 333—374, tu napačno imenovan po starejšem mišljenju Johannes de Muris), *Cujusdam Carthusiensis monachi, Tractatum de musica plana* (Cousse-maker, *Scriptores* II, 450—460, tonarij brez flexe).

⁴ Wagner P.: *Einführung in die gregorianischen Melodien*, Leipzig 1921, 96—101, po starejših predlogah iz XII. stol., ter Stäblein B.: *Lateinische Psalmodie*, MGG X, 1676—1690.

⁵ Hühschen H.: *Jacobus von Lüttich*, MGG VI, 1626-1631.

⁶ *Ibid.*, 131—137.

⁷ *Wort und Ton im Choral*, Leipzig 1953 (2. izd.), 104 in dalje.

⁸ N. pr. fragmenta choralia 2 v Mestnem arhivu v Ljubljani (prva polovica XIII. stol.), fragm. chor. 8 istotam (druga polovica XV. stol.) in gradualni list iz Coll. I/1 v Državnem arhivu Slovenije, Ljubljana (prva polovica XIV. stol.).

nih ligatur v obliki, ki naznačuje semibrevis — cum opposita proprietate, ki se javlja prvič proti koncu XIII. stol. Za nas najzanimivejši so menzuralni deli rokopisa, ki obravnavajo problem reševanja skupin z različnimi kombinacijami semibrevis minor in semibrevis major, na kar nas navajajo že podpisi pod notnimi vrstami v gotski polkurzivi. V gornjem delu strani so vidne vrste po osem, devet in deset semibreves minor v skupinah, razdeljenih s punctum divisionis. Spodnji del strani začneja z vrsto s skupinami dveh semibreves, tudi v ligaturi cum opposita proprietate, in nato s skupinami po tri semibreves. Slede tri vrste s skupinami po štiri, pet in šest semibreves. Zadnji dve vrsti izpolnjujejo kombinacije s semi-

brevis major, semibrevis major z dodano semibrevis, dve semibrevis s semibrevis major v sredi ter dve semibrevis s sledečo semibrevis major. Samo vrednost semibrevis major naziva rokopis major artificialis, medtem ko imenuje zgornje skupine s samimi običajnimi semibreves minor via nature. Žal je folij vzdolžno ob robu odrezan in natančnejši smisel besedila ni jasen.

Z gotovostjo lahko trdimo, da kaže naš rokopis na ritmične probleme, ki so se izoblikovali v prvi polovici XIV. stol. in ki jih kot pomembne srečamo v začetkih italijanske ars nove.⁹ V taki obliki, kot jo imajo v našem rokopisu, srečamo te probleme pri Marchettu iz Padove (*Pommerium musicae mensuratae*, iz prve petine XIV. stol.).¹⁰ Prav tako kot Marchettovo delo v izvorni obliki je važna njegova *Brevis compilatio* iz nekoliko poznejšega časa.¹¹ V teh delih nastopata vprašanji ritmične interpretacije via naturae, skupin samih semibreves minor, in via artis, kjer nastopajo v ritmičnih skupinah tudi semibreves caudate, major. Temu se še pridružuje več možnosti za rešitev iste skupine, ali modo gallico — s ternarnostjo — ali modo italico — v binarnih rešitvah. Teh v našem fragmentu ne moremo zaslediti. Ena stran, zelo slabo vidna, kaže več vrst dvodelnih in trodelnih ligatur brez podpisanega besedila. Najbrž gre za vprašanje njihovega reševanja, ki ga najdemo tudi v *Brevis compilatio*. Še en ostanek strani, tudi slabše razločljiv, kaže zvezo različnih in bolj zamotanih kombinacij obeh vrst semibreves. Iz vsega tega sledi, da je naš fragment nastal kot izpis notnih primerov iz kakšne menzuralne razprave blizu Marchetta iz Padove in da je tako za nas zanimiv dokument ars nove na slovenskem ozemlju.

Rešitev za vprašanje geografskega izvora našega rokopisa nakazuje že ugotavljanje predlog. Kot je bilo že rečeno, izvirajo znani rokopisi del Jacoba iz Liègea iz Italije, prav tako je z Marchettovimi deli in izvor našega fragmenta moramo iskati na zahodu, v Italiji. Nastanek rokopisa lahko postavimo v drugo polovico XIV. stol., čeprav gre za snov prejšnjega časa.¹² Za XIV. stoletje govori pisava, kakor je zapisal že Milko Kos, nastanek v prvi polovici tega stoletja pa se mi zdi manj verjeten zaradi tega, ker predstavlja naš fragment zelo reduciran ekscerpt iz kakšnega sekundarnega vira. Vprašanje, ali je nastal ta rokopis v Italiji ali pri nas, in ali je prišel na Gorenjsko že kot makulatura v vezavi rokopisa ali pa so ga v vezavo prilepili že na našem ozemlju, je seveda nerazrešljivo. Zadnje kajpak ni izključeno in tako obstaja možnost, da so ta rokopis pri nas tudi uporabljali. V tem primeru se čas nastanka in njegovo nahajališče ujemata s splošnejšim kulturnozgodovinskim okvirom.

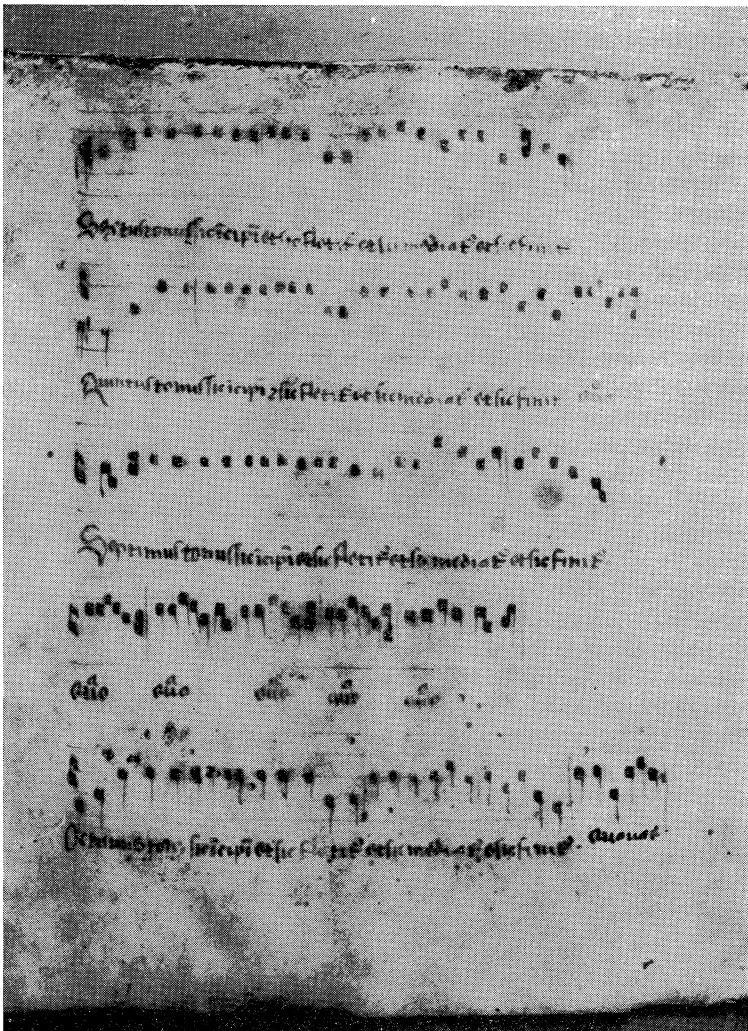
Po ugotovitvah slovenske umetnostne zgodovine je ravno čas druge polovice XIV. stol. in prve polovice XV. stol. doba intenzivnega stika z italijanskim kulturnim območjem, zlasti na področju trgovinskih poti

⁹ Prim. Wolf J.: *Handbuch der Notationskunde* I, Leipzig 1931, 217-2 in 287-9, ter Apel W.: *Die Notation der polyphonen Musik*, Leipzig 1961, 417-8.

¹⁰ Gerbert, *Scriptores III*, 121—188.

¹¹ Coussemaker, *Scriptores III*, 1—12.

¹² Nekateri rokopisi Marchettovih del izvirajo še celo iz XV. stol. Prim. Eitner, *Quellen-Lexicon VI*, 317.

po Soški dolini, Idrijskem, Poljanski dolini in Gorenjskem, ki jih v stenskem slikarstvu zaznamujejo furlanski mojstri.¹³ Pred tem časom je bilo slovensko ozemlje nekako v zatišju, saj so poti v srednjo Evropo peljale po Kanalski in Ziljski dolini na Koroško in je bil pri nas močnejši vpliv severa. Tako je ravno v dobi furlanskih mojstrov mogel tudi na naše ozemlje dospeti dokument italijanske ars nove, kakor so sami furlanski mojstri predstavljali tradicije italijanskega trecenta v slikarstvu. Naš fragment predstavlja po drugi strani dokaz vse močnejše ekspanzije italijanske ars nove v srednjo Evropo proti koncu XIV. stoletja.

¹³ Prim. Stelè F.: Geografski položaj gotskega slikarstva na Slovenskem, Serta Kazaroviana, Sofija 1950.

Naš menzuralni fragment je po teh ugotovitvah zanimiva, žal doslej edina znana konkretna priča sodobnega glasbenega dogajanja v XIV stoletju. Vendar kljub svoji skromnosti dokazuje, da moramo glasbeno življenje v XIV. in prvi polovici XV. stol. na Slovenskem pripisati močnejšim impulzom z zahodne, italijanske smeri.

SUMMARY

The fragment in question, from the archiepiscopal archives in Ljubljana, is from the latter half of the fourteenth century and consists of two parts, a tonarium in square notation, which points to Italian models, and a number of musical examples dealing with rythmical groups of semibrevis minor and semibrevis major in a form near to Marchetto of Padua (*Pomerium musicae mensuratae* and *Brevis compilatio*). From these models we can conclude that our fragment shows the influence of the Italian *ars nova* and thus, on one hand confirms the hypothesis of strong Italian influence from towards the northwest in the latter half of the fifteenth century and is, on the other hand, a proof of the expansion of the *ars nova* into central Europe towards the end of the fourteenth century.